

Morskogasjöns vegetation och fågelliv 1989

Mats Andersson

Inledning

Denna uppsats redovisar en inventering av fågellivet i Morskogasjön som genomfördes under 1989. Inventeringen utfördes på uppdrag av länsstyrelsen i Örebro län. I uppdraget ingick även att upprätta en översiktlig vegetationsbeskrivning samt en artlista över de fågelarter som observerats vid Morskogasjön. Syftet med inventeringen var att få underlag för bedömning av Morskogasjöns värde ur främst ornitologisk synvinkel. Resultatet i sin helhet finns publicerat av länsstyrelsen i Örebro län (Andersson 1990).

Allmän beskrivning

Morskogasjön är belägen i Ramsbergs socken och Lindesbergs kommun. Sjön tillhör västmanlandsdelen av Örebro län. Höjden över havet är 99 m och arealen 53,5 ha.

Morskogasjön är belägen i ett barrskogsdominerat landskap, ca 20 km nordost Lindesberg. Endast i sjöns omedelbara närhet, i norr och nordväst, finns öppna, odlade marker.

Berggrundens är urberg som består av gnejs-granit. Jordarten domineras av morän. Väster om sjön finns dock ett mindre område av lätt mellanlera. Alldeles norr om Morskogasjön vidtar en förkastning i riktning mot nordväst, till sjön Glien.

Naturgeografiskt ligger Morskogasjön där skogsläglandet övergår i Bergslagen. Denna gräns, som kallas den biologiska norrländsgränsen, har av Malmgren (1982) satts vid 135-metersnivån. Direkt norr om sjön är också landskapet på den nivån eller högre. Terrängen i omgivningarna är således kuperad med

markerade höjder och marken runt omkring sjön är mer eller mindre sluttande. På Smedfallsberget i söder och på berget i nordost finns gles hällmarkstallskog.

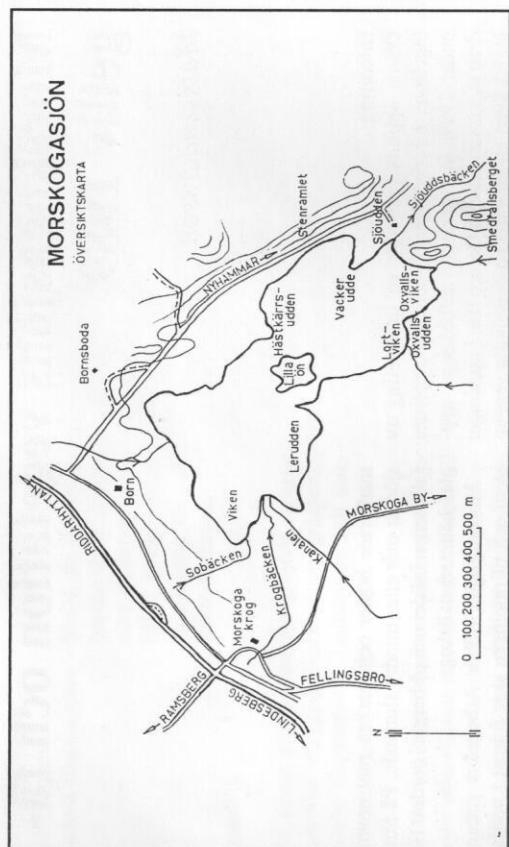
Morskogasjön tillhör Arbogaåns vattensystem och tillrinningen sker främst i nordväst genom Sobäcken, Krogbäcken och den knappt etthundra år gamla Kanalen, som grävdes för att avvattna det nutida Flaxkäret i sydväst. Avrinnningen sker vid Sjöudden i sydost och vidare via sjön Sjupen ut i Sverkestaån.

Morskogasjön har en relativt opåverkad vattenregim, dock troligen påverkad av senare års rensning och rätning av Krogbäcken i nordväst, vilket möjligen fått till följd en något snabbare tillrinning. Annars är i egentlig mening sjön aldrig sänkt, trots uppgifter om ett försök till sådant under 1940-talet. Avsikten var då att försöka eliminera det höga vårvattenståndet på åkermarken nordväst om sjön. En enkel stentröskel byggdes vid utloppet och meningen var att nivån skulle regleras med hjälp av denna. Effekten uteblev emellertid och frånsett detta ingrepp har medelvattenståndet i sjön troligen varit oförändrad i mer än ett hundra år.

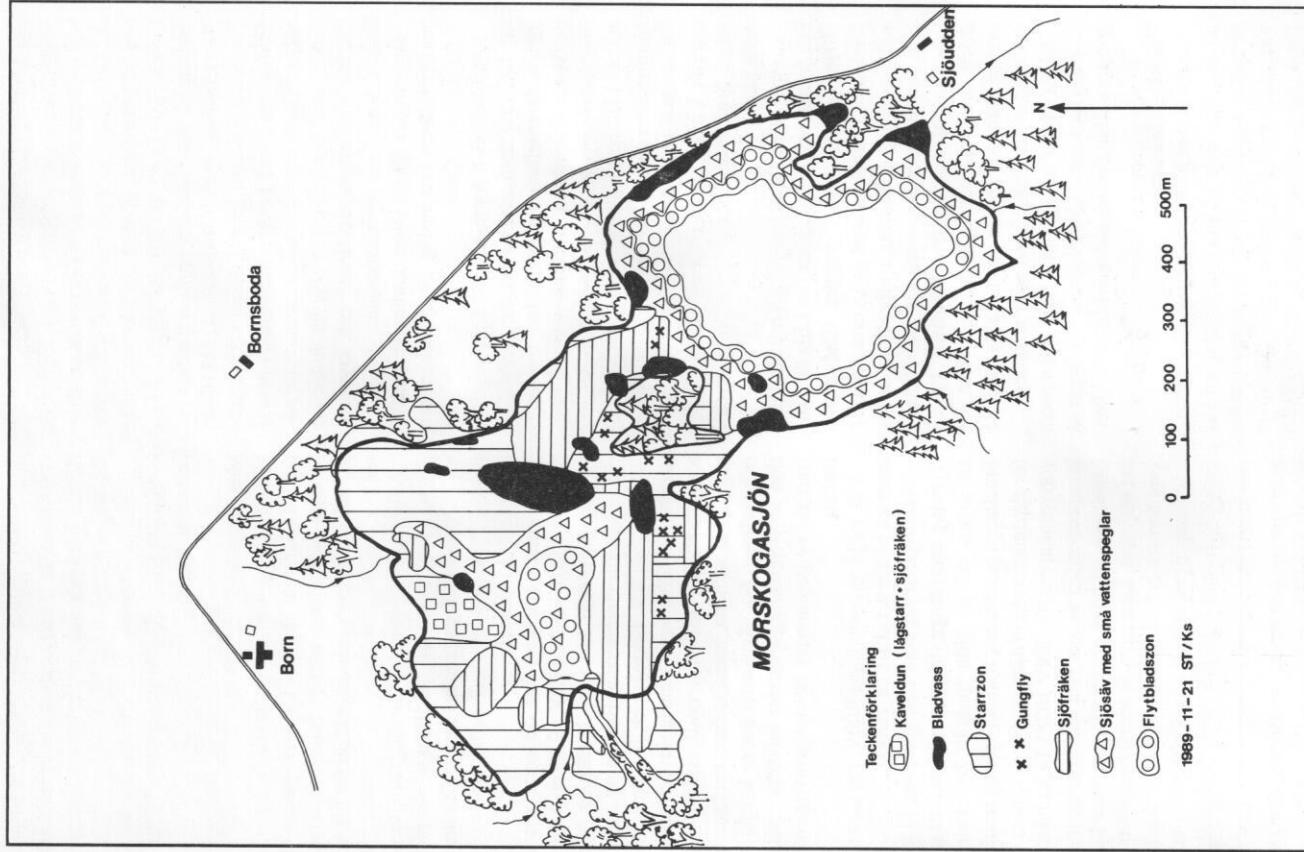
Morskogasjön är tydligt uppdelad i två delar av skiftande karaktär. Den norra är grund med tydliga vegetationszoner. Den södra är av mer oligotrof typ. Så gott som mitt i sjöns längdriktning finns Lilla ön.

De olika delarna benämns i fortsättningen norra delen resp. södra delen.

Den norra delen omges i norr och väster i huvudsak av jordbruksmark, bestående f.n. av vallodling eller odling av säd. Betesmarker

Figur 1. Översiktskarta över Morskogasjön.

Figur 2. Vegetationskarta över Morskogasjön.

finns i nordost och i öster. Till viss del är även tydligt från de eurofria slättsjöarna genom stränderna runt norra delen öppna. På några stränder finns äldre lövskogspartier och i nordväst, efter bäckarna, en tätare yngre strandskog. På Lilla ön växer en relativt orörd blandskog.

Den södra delen omges nästan uteslutande av skogsklädda moränmarker, bara i nordväst gränsar den till odlingsmark. I sydost är sluttningen blockrik och beväxt med ungskog.

Längst i södra viken finns en stor sten, som utgör häckningsplats för sjöns enda fisktrögför.

Vegetation

En översiktlig växtinventering av Morskogasjön utfördes i fält i augusti 1989. Syftet var främst att ge en grov bild var de olika växtsamhällenas zoner med arter fanns.

En tydlig skillnad fanns mellan norra och södra delarnas utbredning och struktur av vegetationen. Man kan knappast kalla den norra delen för sjö, snarare ett kärr med dragning mot färtigkäret. Norra delen skiljer sig

dess mindre nätterriksedom och begränsade förekomst av bladvass *Phragmites australis*. Bebyggande är även förekomsten av fläskstarr *Carex rostrata* och trädstarr *C. lasiocarpa* - som i norra delen är riklig för båda arterna - vilka är ovanliga i landskapets slättsjöar. Dessa startar vid förekomsten normalt i skogsbygdens vårmarker, de är i Morskogasjön mycket värdefulla fröproducenter, framför allt för födsökande simänder.

Vattenståndsvariationen under och mellan åren har bidragit till zoneringen, så att sammansättningen av vegetationen mer eller mindre är artvis. Denna variation i vattenstånd är avgörande för sjöns förmåga att producera frön (Pehrsson 1980).

Växtsamhället

På vegetationskartan (fig. 2) har växtsamhälletas utbredning markerats. Växternas släkt-

och artmann följer Malmgren (1982).

Sjöfräkenen *Equisetum fluviatile* bildar stora bestånd i norra delen, som kan tyckas ensartade, flera starrarter som vastarr *Carex acuta* och trädstarr ingår dock. I området med starr *Carex* spp. ingår främst flaskstarr. Även igelknopp *Sparganium* spp., vattenklöver *Menzanthes trifoliata* och kräkklöver *Potentilla palustris* finns i denna viktiga fröproducerande zon. Liksom hästsvens *Hippuris vulgaris*, sjöfräken, kärsilja *Peucedanum palustre* och bredkaveldu *Typha latifolia*. Madrör *Calamagrostis stricta* och krypvide *Salix repens* finns representerade.

I ett område längst i norr domineras bredkaveldunet, även om inslag av sjöfräken och lägre starrarter finns.

I flytbladzonen domineras säv *Schoenoplectus lacustris* som växer i ruggar med öppet vatten diäremellan. En sådan zon finns där bäckarna i nordväst tillträmer och österut. Flytbladsvegetationen är ganska gles och består av bl.a. nordhäckros *Nymphaea candida*. Nordhäckros finns även i en tydlig bård utanför säven i södra delen. Säv finns dessutom centralt i norra delen med dominerande bestånd. Små vattenspeglar finns bland säven i detta parti.

I norra delen finns ett större parti bladvass och främst beläget nordväst om Lilla ön, där utöver endast i smärra grupper. Bladvassens förekomst i Morskogasjön tycks vara tänligen stabil och någon ändring i utbredningen har inte kunnat märkas, vare sig beträffande minskning eller ökning under senare år. I södra delen finns bladvassen främst i sydost där avrinningen sker, söder om Lilla ön samt på östra sidan i ett smalt band efter stranden.

Några partier med gungfly finns i den norra delens västra sida. Gungflypartierna ligger så gott som alltid utanför Åkermarkens täckdiken. I samband med Frövi Fågelsällskaps inventering av samtliga sjöar i Lindesbergs kommun vad beträffar fågellivet, besökes Morskogasjön vid några tillfällen under 1988. Därutöver finns ingen inventering av fågellivet gjord i

sjön. Morskogasjön har däremot ofta besöks av en handfull lokala ornitologer under framför allt häckningstid, därför har häckfågelfaunan varit relativt väl känt.

Denna inventering är dock den första av kvantitativ art, med syfte att kartlägga häckfågelfaunan i detalj.

Metodik

Mälsättningen var att fastställa vilka våtmarksfåglar som häckade i Morskogasjön eller dess omedelbara närlhet, fastställa antalet par och i möjligaste mån ange läget för boplatserna.

Arter som inventerades var sångsvan, kanadags, änder, vattenrall, småfläckig sumphöna, sothöna, trana, vadare, mäsar och friskärna. Dessutom kartrades hackspettar och några tättingarter i området.

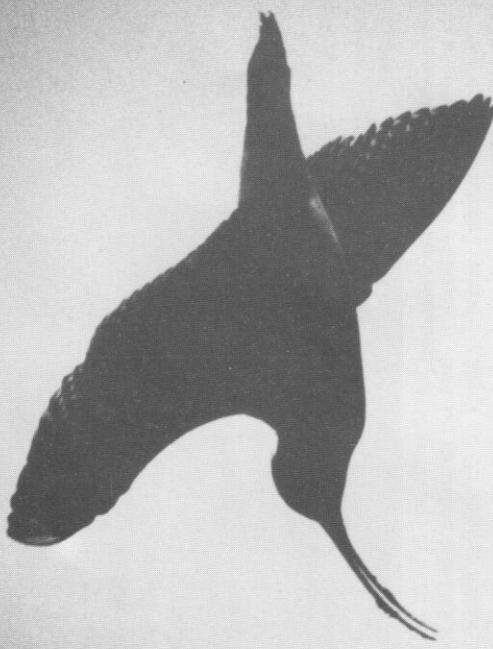
I inventeringssarbeteet har de normer som beskrivs i BIN-Fåglar (SNV 1978) följts. Inventeringsmetoder har varit borträkning, parräkning och revirkartering. Borträkning användes för skrattnäbb, fisknäbb och fisktärna. Parräkning för sångsvan, kanadags och änder. Revirkartering för vattenrall, småfläckig sumphöna, sothöna, trana, vadare, hackspettar och rättningar. För några arter har en kombination av inventeringsmetoder använts - vilka främst av den arrvisa resultatlagenomgången nedan.

Vid varje inventeringstillfälle har arterna noterats på karta i skala ca 1:7000.

Taxeringarna har skeett från land, varvid förflyttning skett längs stränderna på sådant sätt att ingen del av sjön undgått bevakning. Emellertid ger räkning från land sämre resultat för simänder, medan direkten för dykänder ett gott resultat erhålls (SNV 1978). Detta faktum kompenserades av fler och tätta inventeringsbesök och att höga observationspunkter kunnat utnyttjas. Dessutom är Morskogasjön tack vare formen och ytan relativt lättöverskådlig.

Inventeringen utfördes av författaren under perioden 8 april - 18 juli 1989. Sammanlagt

Hela 3 par storsporv häckade vid Morskogasjön 1989.
Foto: Bo Söderberg.

ren i Närke (Sondell & Thorsell 1985).

I artlistan nedan saknas några arter som är knutna till sjön för födosök, men som inte alltid häckar i dess omedelbara närrhet. Bland dessa finns fiskgjuse som häckar med två par norr resp. sydost om Morskogasjön, de unyttar dock sjön för fiske. Genom ett nystartat (1988) fiskgjuseprojekt på Grimsö-forskningsstation finns följande information om dessa båda par: den hanne boende sydost om sjön gjorde under perioden 8 juni - 15 juli sammanlagt fem besök och hanen boende norr om sjön endast ett besök under samma period. Informationen erhölls genom att sändare placerats på fåglarna (Mikael Hake i brev). Även lärkfalken häckar i närrheten av sjön och jagar mycket ofta över sjön. Dessutom finns arter som buskskvätta, törmångare, törnskata och sävsparv som häckfåglar i eller intill sjön.

Artlista

Sångsvan *Cygnus cygnus*. Revirkartering boräckning gav 1 par (fig. 3). Paret var vid boplatsen från 13 april och den enda ungen sågs första gången 23 maj. Årigen sedan 1976 har ett par häckat och vid samma boplats.

Kanadagås *Brania canadensis*. Parräckning gav 2 par (fig. 3). Två bon fanns längst i nordost, dock lyckades endast ett par med häckningen. Kullen upptick till sju ungar, som sågs första gången 31 maj.

Bläsand *Anas penelope*. Parräckning gav 1 par (fig. 4). Ett par uppträdde från första veckan i juni, i samma område och vid sammolik boplats. Arten häckar årligen i en skogssjö norr om Morskogasjön och erfarenheter därifrån visar att bläsanden är sen till häckning och ungar ses inte förrän i juli.

Kricka *Anas crecca*. Parräckning gav 5 par (fig. 4). Under hela april rastade en flock på som mest 27 krickor. De häckande paren kunde emellertid urskiljas redan 13 april.

Gräsand *Anas platyrhynchos*. Parräckning gav 8 par (fig. 5). Paren räknades tidigt i april och fram till 27 april kunde paren vid tre tillfällen räknas in. Därefter sågs mest hanar. Totalt kunde vid ett tillfälle tre ungkullar ses. I juni kunde 34 ruggande gräsandhanar noteras.

Årta *Anas querquedula*. Parräckning gav 1 par (fig. 5). Den 15 april fanns tre par i sjöns norra del. Från 27 april fanns det häckande paret i anslutning till flytbladszonen längst i nordväst. Den 25 juni sågs honan med två ungar.

Vigg *Aythya fuligula*. Parräckning gav 4 par (fig. 6). Inga rastande viggflockar fanns dennavår. De som observerades utgjorde det häckande beståndet och de fyra paren fanns på plats redan 8 april. I norra delen upptäcktes den första av två kullar 22 juni.

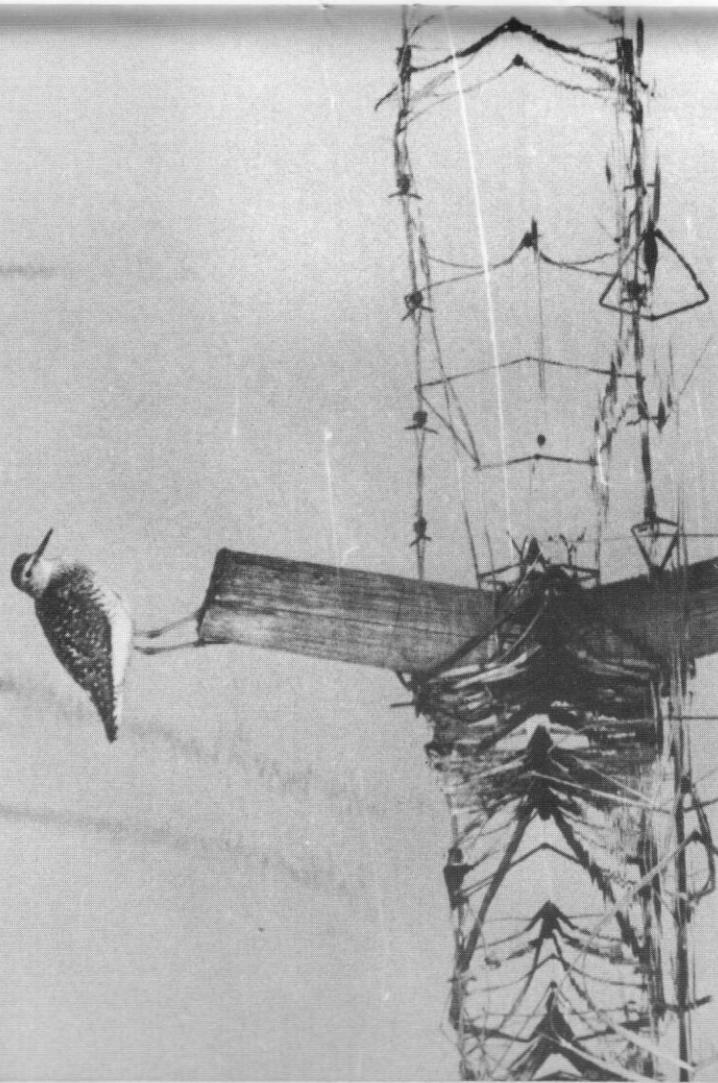
Knipa *Bucephala clangula*. Parräckning gav 6 par (fig. 6). Paren fördelades på fyra i norra och två i södra delen. Andra veckan i april var paren formierade och på sin plats. Sammanlagt iakttoogs tre kullar, den första sågs 21 maj.

Vattenrall *Rallus aquaticus*. Revirkartering gav 1 revir (fig. 7). Under perioden 15 april t.o.m. 19 maj hördes vattenrallen vid fyra tillfällen, därefter hördes den åter natten mellan 11 och 12 juni. Vid varje tillfälle hörd från största bladvästruggen norr om Lilla ön.

Småfläckig sumphöna *Porzana porzana*. Revirkartering gav 1 revir (fig. 7). Hördes spela första gången 15 april, vilket är ovanligt tidigt för Morskogasjön. Därefter dröjde det till 14 maj, då spelatet hördes från samma område i nordvästligaste delen. Under perioden 4 juni t.o.m. 14 juni spel vid flera tillfällen, nästan mellan 11 och 12 juni spelade den oavbrutet. Uppträddanden har bedömts som ett revir. Den tidiga fågeln kan antingen vara en häckare eller rastare, trotsvis ändock en bofast fågel som sprudskar och vid störning avsljade sig. Ett faktum som styrker detta är att arten varit årlig sedan 1979 och vissa är med två spelande.

Sothöna *Fulica atra*. Revirkartering och parräckning gav 2 par (fig. 7). I den norra vegetationen var de båda paren uppehållade i väster och öster. Bobygande pågick på var sitt håll omkring 10 maj. Ett par med två pulli sågs först den 8 juni.

Trana *Grus grus*. Revirkartering gav 1 par (fig. 7). Parets bo var trotsigt i nordöstligaste delen i norr. Utöver detta par fanns ytterligare-

Häckare eller rastare? Grönben. Foto: Sören Nordström.

Resultat

Totalt häckade 22 arter uppräglat knutna till vätmarker om totalt 63 par, se tabell 1. Fyra arter utgjordes av simänder (15 par), sju arter vadare (23 par) och dessa båda grupper dominerade fågelfaunaen. Glädjande var de tre paren storspov som här finns i den tätaste förekomsten i Lindesbergs kommun. Av övriga häckande vätmarksarter kan nämnas sångsvan, vattenrall, småfläckig sumphöna och trana. I strandskogarna runt sjön fanns fem arter hackspettar och i sjön nästan lika många par vadariora av sävsångare och rörsångare.

Överhuvudtaget mäste antalet häckande vätmarksarter och antalet par i Morskogasjön ifråfi. Som en följd av den snöfattiga och milda vintern passerade flyttfåglarna snabbt förbi och eftersom vårfloden uteblev saknades rastande vadare i stor utsträckning. Även häckningen startade upp tidigt och för tidiga arter som gräsand lång häckande beståndet parvis redan den 8 april.

re ett par inom sydvästra strandskogen i april och maj.

Tofsvipa *Vanellus vanellus*. Revirkartering och boräckning gav 8 par (fig. 8). De åtta paren fördelade sig med fem par på det odlade fället och tre par i maden i norra delen. Efter att häckning påbörjats på fälten påjödes dessa upp varvid omläggning skedde. Troligen misslyckades de flesta åkerhäckande paren, dock lyckades två av paren i maden. Enkelbeckasin *Gallinago gallinago*. Revirkartering gav 6 revir (fig. 8). Vid bedömning av antal revir har fåglar som spelat samtidigt i luften räknats och gällt som underlag. Eventuellt kan antalet vara i underkant, eftersom man inte vet om samtligabeckasiner spelar samtidigt. I så fall är sex revir ett minimum.

Storspov *Numerius arquata*. Revirkartering och räckning av kullar gav 3 par (fig. 8). Detta paren var utspridda i norr och väster. Ett par fanns i maden i norra sjön, ett par fanns väster om vägen till Morskogaby och ett par på västra fälten i kanten ner mot södra delen av sjön. Alla paren lyckades med häckningen och utfallet var 1+2+2 ungar.

Rödbena *Tringa totanus*. Revirkartering gav 1 par (fig. 9). Paret fanns i västra kanten av den norra delen.

Stroggnäppa *Tringa ochropus*. Revirkartering gav 1 par (fig. 9). Paret fanns i strandskogen efter bäckarna i nordväst.

Grönbena *Tringa glareola*. Revirkartering gav 3 par (fig. 9). De första tio dagarna i maj pågick ännu ett sträck av grönbenor vid Morskogssjön och rastare sågs ofta. Största flocken var den 10 maj med minst 20 ex.

Grönbenornas revir beståndes främst i juni då de varmade kraftigt för varje tänkbar fara i näheten av boplatsen.

Drillsnäppa *Actitis hypoleucos*. Revirkartering gav 1 par (fig. 9). Morskogssjöns enda par drillsnäppor fanns vid den lite steniga östra kanten i södra delen. Sågs först 9 maj, därefter vid strandkanten och ofta på vägen. Straitmås *Larus ridibundus*. Boräckning gav 2 par (fig. 10). Under hela inventeringssperioden sågs straitmåsar besöka sjön. I maj fanns

regnbundet upp till 40 ex. näringssökande på fälten eller i norra sjön. Troligen kom de från närliggande Hökssjön, där häckningen emellertid avbrotts i juni. Kanske de två paren i Morskogssjön var från Hökssjön, då häckningen startade så sent. Den 8 juni sågs paren vid boplaiset i norra delen. Under 1980-talet har straitmåsen företagit en tydlig kräfträng vid Morskogssjön vad beträffar antalet par och det verkar som arten inte längre är årig häckfågel (Andersson 1989).

Fiskmås *Larus canus*. Boräckning gav 1 par (fig. 10). Ett par häckade på stora stenen längst ner i södra delen. Denna häckningsplats har untyrtjats under många år - förr fanns emellertid flera par.

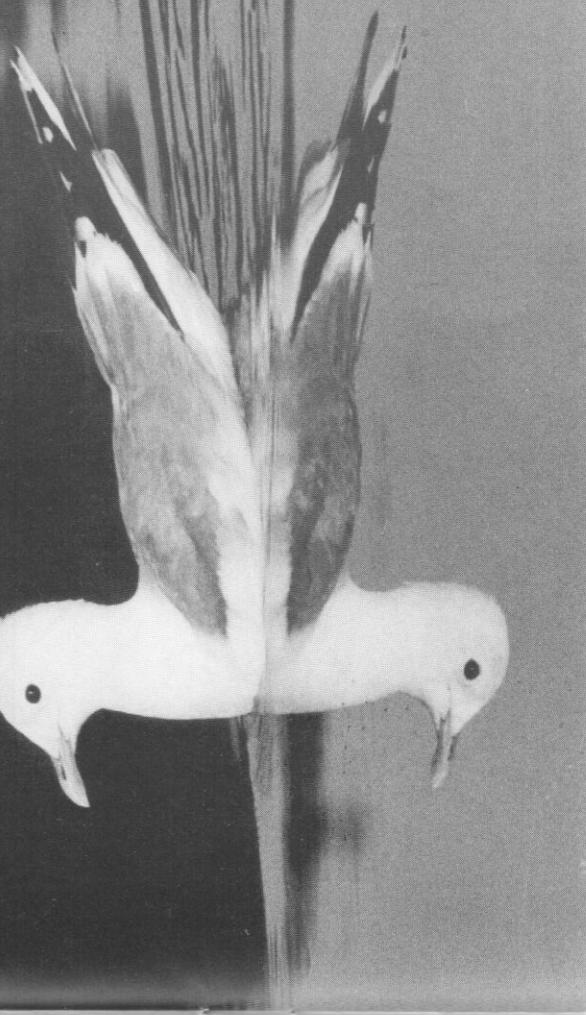
Fisktärna *Sterna hirundo*. I södra delen fanns en liten koloni om 4 par på stora stenen. Nyss kläckta ungar sågs 17 juni.

Naturvårdsbedömning

Sammanfattningsvis kan fastslås att Morskogssjön är betydande ornitologiska värden för såväl rastande som häckande fåglar. Som häckningslokal för flera våtmarksberoende arter saknar den i stort mestrycke i västra Västmanland.

Mjöket positivt är den så gott som opåverkade vattenregimen, som medger vattenståndsvariationer under och mellan olika år. Detta förhållande har skapat vegetationszoner med skilda biotoper för fågelerarter. Det häckande beståndet är också påfallande högt. Ytterst värdefull är den betydande arealen fröproducerande madmark i norra delen - en biotop som är allvarligt hotad. För rastande änder under hösten utgör frön den huvudsakliga födan (Pehrsson 1985).

Negativt är dock att arealen beteshåvad mark minskar. Denna typ av hävd är nödvändigt för att kunna bevara Morskogssjöns värde och det är angeläget att skötsel planeras för området. Att särskilda insatser bör göras för att bevara fröproducerande strandmader med naturlig vattenregim ingår som mål i Sveriges Ornitologiska Föreningars riklinjer för fågelskydd i våtmarker. I detta mål ingår även ett rikstäckande nät av våtmarker för våtmarksberoende fåglar (SOF 1989). Tack

Fiskmås. Foto: Aulis Syväjärvi.

Pehrsson, O. 1980. Skötsel av Vätmarker för fröproduktion - en viktig födoresurs för sjöfågel. *SNV PM* 1244.

Pehrsson, O. 1985. Vätmarksfåglarnas funktionella anpassning till vätmarksbiotoper. I: Sjöberg, K. (ed.). Vätmarker och fågelfaunan. *Vår Fågelvärld*, Suppl. No. 10: 9-18.

SNV. 1978. *BIN-Fåglar*. Stockholm.

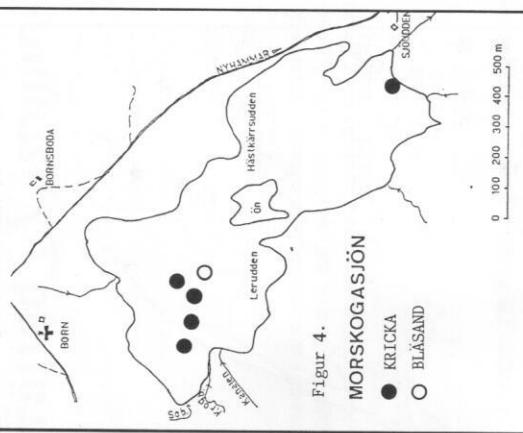
SOF. 1989. Riklinjer för fågelskydd. *Vår Fågelvärld* 48: 309-316.

Sondell, J. & Thorsell, S. 1985. Erfarenheter från biotoprestaurering i Kvismaren åren 1973-1983. I: Sjöberg, K. (ed.). Vätmarker och fågelfaunan. *Vår Fågelvärld*, Suppl. No. 10: 99-112.

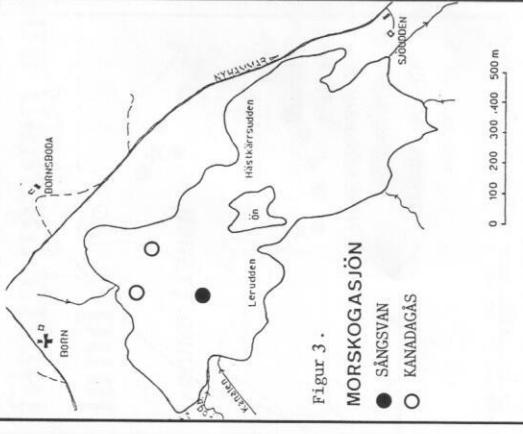
Mats Andersson, *Hagabergsudden 4, 711 31 Lindesberg*

Tabell 1. Antalet par av häckande våtmarksarter, hackspettar och vissa tättingar vid Morskoga-sjön 1989.

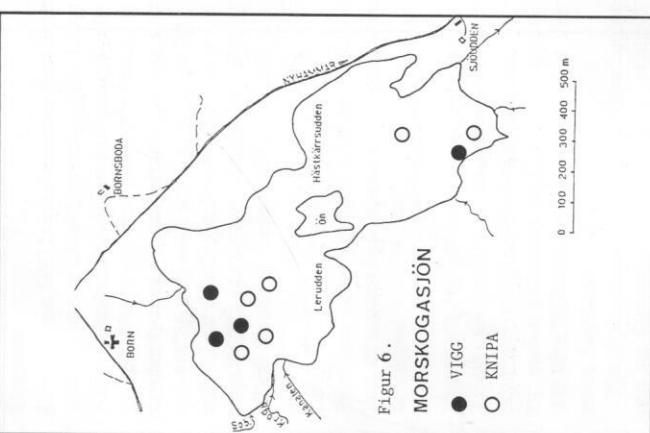
Art	Norra delen	Södra delen	Antal par/revir	Summa
Sångsvan <i>Cygnus cygnus</i>	1		1	1
Kanadagås <i>Branta canadensis</i>	2		2	2
Blåsand <i>Anas penelope</i>	1		1	1
Kricka <i>A. crecca</i>	4	1	5	5
Gräsand <i>A. platyrhynchos</i>	6	2	8	8
Ärt A. <i>querquedula</i>	1	1	1	1
Vigg <i>Aythya fuligula</i>	3	1	4	4
Knipa <i>Bucephala clangula</i>	4	2	6	6
Vattenrall <i>Rallus aquaticus</i>	1		1	1
Småfläckig sunphöna <i>Porzana porzana</i>	1		1	1
Sothöna <i>Fulica atra</i>	2		2	2
Trana <i>Grus grus</i>	1		1	1
Tofsvipa <i>Vaneillius vanellus</i>	8		8	8
Enkelbeckasin <i>Gallinago gallinago</i>	6		6	6
Storsporv <i>Numenius arquata</i>	3		3	3
Rödbena <i>Tringa totanus</i>	1		1	1
Skogssläppa <i>T. ochropus</i>	1		1	1
Grönbena <i>T. glareola</i>	3		3	3
Drillsläppa <i>Actitis hypoleucos</i>	1		1	1
Skrattmås <i>Larus ridibundus</i>	2		2	2
Fiskmås <i>L. canus</i>	1		1	1
Fisktärna <i>Sterna communis</i>	4		4	4
Göktärna <i>Jynx torquilla</i>	1		1	1
Gröngöling <i>Picus viridis</i>	2		2	2
Spillkråka <i>Dryocopus martius</i>	2		2	2
Större hackspett <i>Dendrocopos major</i>	2	1	3	3
Mindre hackspett <i>D. minor</i>	1		1	1
Ängspiplärka <i>Anthus pratensis</i>	2		2	2
Sävsångare <i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	6	3	6	9
Rörsångare <i>A. scirpaceus</i>	6	3	2	2
Rosenfink <i>Carpodacus erythrinus</i>				

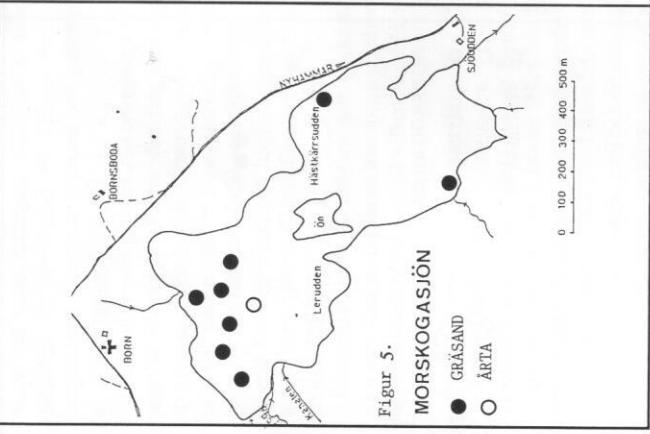
Figur 3.
MORSKOGASJÖN
● SÅNGSVAN
○ KANADAGÅS

Figur 4.
MORSKOGASJÖN
● KRICKA
○ BLÅSAND

Figur 5.
MORSKOGASJÖN
● GRÅSAND
○ ARTA

Figur 6.
MORSKOGASJÖN
● VIGG
○ KNIPA

